

CERVANTES'İN TÜRLERE ESİR DÜŞMESİ VE ESARETİNİN ESERLERİNE YANSIMASI

Yrd. Doç Dr. Ertuğrul Önalp*.

İspanyol Edebiyat Tarihinin XVI, ve XVII. yüzyılları kapsayan bölümlerine birgöz atacak olursak, şiir veya roman ya da tiyatro türünde olsun birçok edebî eserde Türk temasının oldukça yoğun bir şekilde işlenmiş olduğunu görürüz. O yüzyıllarda yazarların büyük bir kısmı Akdeniz'de korkulan büyük bir düşman olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nden ve Türklere eserlerinde sık sık bahsetmekteydiler. Bu yazarlardan bazıları hayalgücünün yardımıyla olayları yaşanmış gibi gösterirken, bazıları da başkalarının ya da bizzat kendilerinin yaşamış oldukları tecrübeleri anlatıyorlardı. Yazılarında kendi yaşantısından kesitler sunan ve gerçek olayları sergilediği tahmin edilen yazarlardan biri de İspanyol edebiyatının şaheseri *Don Quijote* 'yi (Donkişot) yazan Miguel de Cervantes'dir. Bilindiği gibi bu ünlü yazar 1575 yılında İtalya'dan gemiyle İspanya'ya dönerken gemisi Türk denizcileri tarafından ele geçirilmiş ve esir edilerek Cezayir'e götürülmüştür. Cezayir'de esir olarak 1580 yılına kadar yaşayan Cervantes'in esaret yıllarına ait elde nisbeten çok az bilgi vardır ve bu bilgiler de bölük börtük birtakım belgeler ve birkaç mektuptan öteye gitmemektedir. Bununla birlikte Cervantes bazı eserlerinde yaşamının bu dönemini aydınlatan kesitler sunmuş olduğundan esir düşüşünden hürriyetine kavuşuncaya kadar geçen zaman zarfından Cezayir'de nasıl bir hayat sürdüğüne dair fikre sahip olabilmekteyiz. Gerçekten de Cervantes'in bazı eserleri tamamen esaret yaşantısı üzerine kurulmuşlardır. Nitekim "Los baños de argel", "Los tratos de Argel", "El gallardo español" ve "La Gran Sultana doña Catalina de Oviedo" ve "El amante liberal" adlı eserlerde tema esarettir. Ayrıca, "Don Quijote", "La Galatea", "Persiles y Sigismunda", "La española inglesa", ve "Rincones y Cortadillo" adlı eserlerinde de zaman zaman esaretle ilgili pasajların bulunduğunu görüyoruz. Cervantes bu eserlerinde ne dereceye kadar kendi yaşa-

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

mından bahseder bunu kesin olarak bilmek mümkün değil, yazdıklarının bir bölümünün hayal gücüne dayanması muhtemeldir, ancak o dönemin Cezayir'i hakkındaki diğer kaynak eserlerde de benzer olayların anlatılması Cervantes'in eserlerinin büyük bir kısmının gerçekleri yansıttığı görünüşünü desteklemektedir. Bu eserleri incelemeyen önce olayların akışını yönlendiren tarihî olaylara ve dünyanın o dönemdeki siyasî ve askerî yapısına kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

Miuel de Cervantes de Saavedra 1547 yılında Alcalá de Henares'de doğduğunda, Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya Avrupa'da ve Akdeniz'de birbirine rakip iki süper güç olarak karşı karşıya bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti Avrupa'ya açılma yolunda kendisine bir ayak bağı olarak gördüğü Bizans'ı 1453 yılında ortadan kaldırdıktan sonra hem Anadolu'da birliği sağlamış hem de Avrupa'da yeni fetihlere girişmiştir. Buna karşılık İspanya'daki Kastilya krallığı Müslümanların İber Yarımadasındaki son kalesi Gırnata'yı 1492 yılında ele geçirdikten sonra Avrupa'da ve Akdeniz'de yayılma hareketine girişmiştir. Bizans ve Gırnata gibi zayıf iki devleti karşılıklı olarak ortadan kaldıran ve biri İslamın, diğeri de Hıristiyanlığın hâmisi durumunda olan bu iki gücün bir noktada çarpışmaları kaçınılmazdı ve bu çatışma ortamı da her ikisinin de hakimiyet kurmak istedikleri Akdeniz olacaktır. Nitekim Türklerin Kuzey Afrika kıyılarına yerleşmeleriyle birlikte Osmanlı Devleti ile İspanya arasında başlayan mücadele, özellikle Türk deniz gâzilerinin Cezayir merkez olmak üzere Akdeniz'de gazâ faaliyetine geçmeleriyle doruğa ulaşmıştır¹.

Cervantes'in gençlik dönemine ait hâlâ aydınlığa kavuşturulmamış birçok karanlık nokta vardır. Ailesi kalabalık bir cerrah olan babasının alacaklıların devamlı takibinden kurtulmak için sık sık bir yerden diğerine göç etmesi sebebiyle doğru dürüst bir eğitim görmeyen Cervantes'in bütün yaşamı gibi, ilk dönemlerinin de büyük sıkıntılar ve meşakkatler içinde geçmiş olduğu tahmin edilmektedir. Yine de kesinlikle bilinen bir şey varsa o da 1569'dan sonra İtalya'da oluşudur. Bu ülkede bulunuşunun nedeni her halde İspanya'da hakkında çıkartılan bir tutuklama kararından kurtulmak için olsa gerek. Cervantes'in 1568 yılında Madrid'te bir düelloda rakibine ağır bir şekilde kılıçla yaralandığı bilinmektedir. O zamanlar

1. Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetleri" A.Ü. D.T.C.Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı: 3-4, Temmuz-Aralık 1965

düello etmek kesinlikle yasaktır ve düello edenlere ağır cezalar uygulanmasına rağmen düelloların önünü almak mümkün olmuyordu. Olay yerinden kaçarak kurtulan Cervantes'in gıyabında yapılan duruşmasında sağ kolunun halk önünde kesilmesine karar verilir².

Edebiyatta büyük beklentileri olan geleceğin ünlü yazarı bu yirmi bir yaşındaki genç için kılıç ve kalem tutan sağ elin kesilmesi ölümden beterdir. Cervantes hakkında verilen karardan kurtulmak ve zamanın akışı içinde kendisine unutturmak amacıyla önce Valensiya'ya, sonra da Kastilya ceza ve infaz sisteminin geçerli olmadığı Katalunya'ya gider. Buradan sonra yurt dışına gitmeye karar veren Cervantes 1570 yılında İtalya'da Kardinal Acquaviva'nın hizmetinde çalışmaya başlar³.

Cervantes'in İtalya'da bulunduğu sıralar Osmanlılar Kıbrıs'ı fethederek Hıristiyan âleminde büyük bir telâş ve endişenin doğmasına yol açmışlardır. Papa V. Pius Kıbrıs'ı ele geçiren Türklere karşı büyük bir haçlı seferi düzenlenmesi için çağrıda bulununca 1571 yılının İlkbaharından Papalık, Venedik Cumhuriyeti, İspanya ve Malta arasında bu amaçla bir ittifak kurulur. Bu arada Cervantes Napoli'ye giderek İspanyol birliklerine asker olarak yazılır⁴.

Haçlı donanmasının başında İspanya Kralı II. Felipe'nin kardeşi, V. Carlos'un gayrimeşru oğlu Don Juan de Austria bulunmaktadır. 7 Ekim 1571 tarihinde Osmanlı donanmasıyla haçlı donanması arasında cereyan eden İnebahtı(Lepanto) deniz muharebesinde "Marquesa" adlı İspanyol kadırgasında bulunan Cervantes göğsünden ve kol elinden yaralanır⁵. Bilindiği gibi muharebe Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanır. Osmanlı donanmasının yenilgisinin en önemli sebebi olarak, Yeniçeri Ağalığından donanma kumandanlığına getirilen Müezzinzade Ali Paşa gösterilir. Cezaretiyle tanınan bu kumandanın deniz savaş usüllerine vâkıf olmaması, ve ayrıca Uluç Ali Paşa gibi tecrübeli kaptanların tavsiyelerine önem vermemesi bu yenilgiyi hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir⁶.

Sol elini bir daha kullanamayacak şekilde çolak kaldığı bu deniz savaşı Cervantes üzerinde büyük bir etki uyandırmış olmalı ki,

2. Fernando Díaz-Plaja, *Cervantes*, Plaza y Janes, Barcelona, 1974, s.1.

3. Ibid., s. 23-24.

4. Ibid., s.31.

5. Ibid., s.36.

6. Arıkan, s.254.

en mühim eseri "Don Quijote" de ondan bahsetmektedir. Eserin XXXIX. bölümünde tutsağın ağzından bu savaş hikâyesini anlatırken kısmen de kendi başından geçenleri öğrenmiş oluyoruz: "Babamın evinden ayrılalı yirmi iki yıl oluyor, bu zaman zarfında birkaç mektup yazmama rağmen ne ondan nede kardeşlerimden bir haber alamadım. Bu uzun süre içinde başıma neler geldi size kısaca anlatacağım. Alicante'den gemiyle ayrıldım, rahat bir yolculuktan sonra Cenova'ya vardım, oradan da Milano'ya giderek kendime silâh ve asker elbiseleri satın aldım. Daha sonra Piamonte'de orduya yazılmaya karar verdim. Alejandria de la Palla'ya doğru yola çıkmak üzereyken Alba Dükü'nün Flandre'ye gitmekte olduğunu öğrendim. Fikrimi değiştirerek Dük'e katıldım ve onun seferlerinde emri altında savaştım, Eguemon ve Hornos Kontlarının ölümlerine tanık oldum, Diego de Urbina adında Guadalajarlı ünlü bir kumandanın emrinde asteğmen olarak bulundum, Flandreye gelişimden bir süre sonra, Papa, V. Pius Hazretlerinin girişimiyle ortak düşmanımız Türklere karşı Venedik Cumhuriyeti ile İspanya'nın bir ittifak oluşturduklarını öğrendim, Türkler o zamanlar Venediklilere ait olan Kıbrıs'ı ele geçirmişlerdi, bu bizim için çok acı bir kayıptı. Kralımız Majesteleri Don Felipe'nin üvey kardeşi olan Don Juan de Austria Hazretlerinin bu ortak donanmanın kumandanlığına getirilmişi ve büyük savaş hazırlıkları yapıldığı duyuldu. Bunu duyar duymaz içimde bu sefere katılmak için büyük bir arzu uyandı ve bütün engellere ve verilen sözlere rağmen (çünkü ilk fırsatta beni yüzbaşı yapacaklarını vaatmişlerdi) her şeyden vazgeçerek İtalya'ya hareket ettim. Şans eseri Don Juan de Austria Cenova'ya yeni ayak basmıştı ve Venedik donanmasına katılmak için Napoli'ye gidecek ve sonra da Mesina'ya doğru yol alacaklardı. Sonunda bu mutlu sefere bir talih sonucu elde ettiğim piyade yüzbaşısı rütbesiyle katıldım. O gün Hıristiyanlık için sevinçli bir gündü, çünkü bütün milletler Türklerin denizde yenilemeyeceklerine dair olan inancın ne kadar boş olduğunu görmüşlerdi..."⁷.

Cervantes nekahat devresini geçirmek üzere Mesina'ya gider ve yaraları iyileştikten sonra ertesini yıl yine deniz seferlerine katılarak haçlı donanmasında Korfu'da, Naravarin'de, Tunus'da ve Goleta'da savaşır. İnebahtı savaşından dört yıl sonra Cervantes askerlik mesleğinden ayrılmanın zamanı geldiğine inanmaktadır, zira beklediği yüzbaşı rütbesine hâlâ yükseltilmemiştir. Çolak olduğu için

7. Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Editorial Pueyo, Madrid, 1977, s. 317-318.

belki de bu rütbeye hiç bir zaman ulaşamayacaktır. Askerlikten ayrılma belgesini ve sivil hayatta iyi bir iş bulmasına yardımcı olacak tavsiye mektubunu Don Juan de Austua'nın bizzat kendisinden aldıktan sonra "Sol" adlı bir kadirgayla 20 Eylül 1575 tarihinde Napoli'den İspanya'ya doğru hareket eder. Aynı gemide kendisi gibi savaflara katılmış olan kardeşi Rodrigo de Cervantes de bulunmaktadır⁸.

Cervantes ve kardeşinin bulunduğu gemi Fransa'nın güneyindeki Tres Marias limanı açıklarına geldiğinde karşısına Cezayir'den gelmekte olan 4 Türk kadirgayı çıkar. Gemi Türk denizcileri tarafından ele geçirilince Cervantes ile kardeşi tutsat edilerek Cezayir'e götürülür. Esir edilenler arasında tecrübeli bir asker olan General Pero Diez Carrillo de Quesada ile Vitoria şövalyesi D. Juan Bautista Ruiz de Vergara ve diğer bazı önemli şahıslar da bulunmaktadır. Türk gemilerinin rampa edişi esnasında Ruiz de Vergara ölür. Türk kadirgalarının kaptanı Arnavut Mami (Memo ya da Mehmed olabilir), "El Sol"ü zapteden kadirganın reisi ise Deli Mami adında biridir⁹.

Cervantes'in gemisinin direnip direnmediği bilinmemektedir, ancak ünlü yazar "La Galatea" ve "La española inglesa" adlı eserlerinde bir geminin Türkler tarafından zorla ele geçirilişini biraz yaşadığı tecrübenin biraz da hayalgücünün yardımıyla canlı bir şekilde gözlerinin önüne sermektedir: O sırada rüzgâr hafiflemeye başlamıştı, becerikli denizciler bütün yelkenleri mümkün olduğu kadar açmaya çalışıyorlardı..... İçlerinden biri baş tarafa bulunuyordu. henüz fazla yükselmemiş ayın ışığında bize doğru son hızla gelmekte olan dört kürekli uzun bir gemiyi görünce bunun bir düşman gemisi olduğunu farkederek bağırma başladı:

- Silâh başına! Silâh başına! Türkler geliyor!

Bu ani alarm gemide bulunan herkesi yerinden oynattı, yaklaşan tehlike karşısında ne yapacaklarını kestiremeyen yolcular birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı, fakat bu arada geminin kaptanı baş tarafa gelerek düşman gemilerinin büyüklüklerini ve kaç tane olduklarını tesbit etmeye çalıştı, ve... bunların kürek mankûmları tarafından çekilen gemiler olduğunu gördü, yüreğindeki korku az olmamakla birlikte elinden geldiği kadar gizlemeye çalışarak

8. Francisco Navarro y Ledema, *El ingenioso hidalgo Miguel de Cervantes Saavedra*, Madrid, 1905, s.151.

9. Ibid., s.151.

topçuların yerlerini almalarını, yelkenlerin mümkün olduğu kadar toplanmasını emretti, niyeti düşman gemilerinin her ikisinin arasına girerek bordasındaki toplarıyla onlara aynı anda ateş açmaktı. Gemidekiler silâhlarını kaparak yerlerini aldılar ve düşmanın gelmesini beklediler. Kaptanın nasıl bir emir vereceğini öğrenmek için yanına vardım, bana kışkasarasına geçmemi söyledikten sonra birkaç denizciyi ve yolcuyu iki gruba ayırarak geminin her iki yanına dağıttı. Düşmanın gelmesi fazla uzun sürmedi, rüzgâr artık esmiyordu ve bu bizim mahvımız demektir. Rüzgârın kesildiğini gören düşmanlarımız rampa etmeye kalkışmayıp saldırıya geçmek için uygun bir anın gelmesini tercih ettiler. Gemilerin yaklaşmakta olduğu ilk anda onları yanlış saymışız, sonradan bizi çember içine aldıklarında gördük ki tam tamına on beş kadardılar, işte o zaman kurtuluş ümidimizin bulunmadığını anladık. Herşeye rağmen cesur kaptan ve adamları cesaretlerini yitirmeyerek düşmanın ne yapacağını beklemeye koyuldular. Güneş doğduğunda kaptanlarının bulunduğu gemiden denize bir sandal indirilerek bir dönme aracılığıyla bizim kaptana teslim olması bildirildi, zira bu kadar çok gemi karşısında kendilerini savunamazlardı, ayrıca kendileri Cezayir'in en yigit denizcileriydi, bütün bunlara ilaveten dönme, kaptanları Arnavut Mamî'nin, gemilerine ateş açacak olurlarsa, kaptanı gemi direğinde sallandıracağı yolundaki tehditlerini de ileterek teslim olmamız için ısrar etti; fakat bizim kaptan teslim olmayı reddederek dönmeye derhal uzaklaşmasını, aksi takdirde kendisini top atışıyla suyun dibine göndereceğini söyledi. Arnavut bu cevabı duyunca çember içindeki gemimize her yönden aynı anda ateş açılmasını emretti, topların gümbürtüsü ortalığı bir anda cehenneme çevirdi. Gemimiz de açılan ateşe karşılık verdi ve şans eseri güllerimizden bir tanesi kış taraf yönündeki bir düşman kadırgasına su seviyesinde isabet etti, ve imdadına koşmalarına fırsat bırakmadan onu suyun dibine gönderdi. Bunu gören Türkler canla başla mücadele etmeye başladılar ve dört saat zarfında tam dört kez bize saldırıda bulundularsa da her seferinde hem bizden hem onlardan çok sayıda can kaybına sebep olarak geri çekildiler. Fakat sizleri anlattıklarımla daha fazla yormak istemediğim için sadece şunu söyleyeceğim; on altı saat süren aralıksız bir çarpışmanın sonra, kaptanımız ve gemimizin bütün adamları ölünce, dokuzuncu ve son saldırıda büyük bir hışımla gemimize girdiler...¹⁰

Görüldüğü gibi Cervantes bu pasajda gerçek olanla gerçek dışıyı birlikte sunmaktadır; kendisi tutsak edildiğinde kardeşi de yanın-

10. Ibid., s.151-153

dadır ve onlarla birlikte birçok kimse de esir alınmıştır. Muhtemelen Cervantes burada katıldığı her hangi bir deniz muharebesinden bir kesit sunmuştur, ama anlattıkları arasında gerçek olduğundan şüphe edilmeyen bir şahıs vardır ki, o da Arnavut Mami'dir. Bu şahıs eldeki bütün verilere göre, o denemde Cezayir'de biri 23, diğeri de 22 sıralı iki kadırgaya kaptanlık yapıyormuş. Onun ismi Cervantes'in diğer bazı eserlerinde de geçmektedir (bkz. *La Galatea V. Kıtap*; *El treto de Argel*; *La española inglesa*, s. 106; *Don Quijote*, s.336.) Ayrıca o denemde yazılmış başka eserlerde ve kaynaklarda da Arnavut Mami'den bahsedilmektedir¹¹.

Cervantes "La española inglesa" adlı eserinde bir teknenin Türkler tarafından zaptedilmesini anlatırken, gemisi "Sol"ü ele geçirildiği yer olan "Las Tres Maries" in adını da zikrediyor:

"... fakat Fransa kıyılarında *Las Tres Marias* adı verilen yere vardığımızda aniden koyların birinden iki Türk kadırgası karşımıza çıkıverdi, bir tanesi denizden, diğeri de karaya çıkarak kaçmamıza engel olacak şekilde karaya bakan taraftan bizleri aralarına aldıktan sonra hepimizi tutsak ettiler. Kadırgaya alınır alınmaz bizleri anadan doğma soydular ve filikada bulunan ne varsa hepsini aldılar, ama filikayı batırmayıp, kendilerine yeni "galima" (ganimetler) getireceğini söyleyerek sahile doğru sürüklenmesi için serbest bıraktılar; onlar Hıristiyanlardan ele geçirdikleri mallara bu adı veriyorduk."¹²

11 Bu şahsın ismi, dönemin Cezayir'i hakkında geniş bilgi veren İspanyol papazı Diego ve Haedo'nun eserinde geçmektedir. Üç cilt halinde olan bu eser tarihçiler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak sayılabilirse de, eserin yazarının Türklerden ya da Müslümanlardan nefret eden bir din adamı olması sebebiyle yazdıklarının tamamen objektif ve tarafsız olmayacağı hususunu da gözden uzak tutmamak gerekir. Nitekim Madrid Millî Kütüphanesi'nde eseri incelediğimizde Türklere karşı hakaretâmez sözler içerdiğini gördük. Eser ilk defa 1612'de Valladolid'te basılmış, ikinci baskısı ise 1917 ile 1929 yılları arasında Madrid'te gerçekleşmiştir. Bkz: Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, 1927-1929. Yine Cervantes gibi denizde Türklere esir düşen bir başka İspanyol, Diego Galán Cezayir'de ve İstanbul'da geçen esaret hayatından bahsettiği, La Sociedad de Bibliófilos Españoles tarafından 1913'de Madrid'te yayınlanan *Cautiverio y trabajos de Diego Galán (1589-1600)* adlı kitabında Arnavut Mami tarafından tutsak edildiğini yazmaktadır. Diero Galán hakkında Türkçe bilgi için bkz. Ertuğrul Önülp, "Türklere Esir Düşen Bir İspanyolun Anıları (1589-1600)", *Argos*, Ekim 1990, Sayı 26, s.64-67.

Pikaresk romanlardan *Vida del escudero Marcos de Obregón* (1618) adlı eserin yazarı Vicente Espinel de muhtemelen 1579 yılında Türk denizcilerinin eline esir düşmüş ve kısa bir süre Cezayir'de bulunmuştur. Otobiyografik özellikler taşıyan bu eserinde yine Mami Reis adında bir kaptandan bahsedilmektedir. Bkz: V.M. Espinel, *Vida del escudero Marcos de Obregón*, Clásicos Ebro, Zaragoza, 1966, s.93-94.

12 Miguel de Cervantes Saavedra, *La española inglesa*, Clásicos Ebro, Zaragoza, 1976, s. 139.

Kardeşiyle birlikte esir edilerek Cezayir'e getirilen Cervantes Deli Mami'nin kölesi ve malı olur; kardeşi ise Ramazan Paşa'nın tutsakları arasındadır. Cervantes'in üzerinde Don Juan ve Austria ve Sessa Dükü tarafından Kral II. Felipe'ye hitaben yazılmış iki tavsiye mektubunun bulunması kendisine çok önemli bir insan gözüyle bakılmasına sebep olacaktır. Bu yüzden de efendisi Deli Mami kurtuluş akçası olarak iki bin altın gibi yüksek bir meblâğ ister. Cervantes fakir bir asilzade olarak bu kadar yüksek bir fidyeyi ne kenisinin ne de ailesinin ödemesinin mümkün olmadığını defalarca belirtmesine rağmen efendisini ikna edemez¹³.

Cervantes'in Cezayir'deki esaret yaşantısı hakkında, bazı görgü tanıkları, esirlerin fidyelerini getirmekle görevli bazı Hıristiyan din adamları ve bizzat kendisinin yazdığı bir mektup ve diğer eserleri vasıtasıyla bir fikir edinebiliyoruz. Yolculuğun sonuna varmak üzereyken, Katalunya'dan fazla uzak olmayan bir yerde esir edildikten sonra zincire vurularak Cezayir'e getirilen Cervantes, Kral II. Felipe'nin başbakanı Mateo Vázquez'e bu şehirden gönderdiği manzum mektubunda kendisini kurtarmasını bu devlet adamından istirham ederken, aynı zamanda çektiği sıkıntıları da açıklamaktadır. Cervantes başbakana yazdığı bu uzun mektubunun bir yerinde, "Bağrında barındırdığı sayısız korsanla ünlü bu ülkeye geldiğimden göz yaşlarımı tutamadım"¹⁴ diye yazarken içinde bulunduğu ruhsal durumu ve üzüntüsünü açık bir şekilde belli etmektedir.

Cervantes ve kardeşinin esir oldukları haberi ailelerine ulaşınca babaları don Rodrigo Cervantes fidye olarak istenen miktarı temin etmek için bütün emlakını ipotek ettirerek borçlanır ve ayrıca kızlarının çeyiz parasını da alıkoymak zorunda kalır. Anne ve baba oğullarının serbest kalması için topladıkları parayı papazlar aracılığıyla Cezayir'e gönderirlerse de toplanan para istenilen miktara ulaşmadığından Cervantes'in efendisi Deli Mami tarafından reddedilir. Bu parayla sadece kardeşi Rodrigo serbest kalır (Ağustos, 1577)¹⁵.

Cervantes'in annesi donya Leonor de Cortinas oğlunun serbest kalması için elinden geleni yapmaktadır; Kral II. Felipe'ye gönder-

13. Luis Astrana Marín, *Vida ejemplar y Heroica de Miguel de Cervantes Saavedra*, Instituto Editorial Reus, Madrid, 1944, s.473-475

14. Miguel de Cervantes Saavedra, "Epístola al secretario Mateo Vázquez", *Poesía, Clásicos Ebro*, Zaragoza, 1972, s.50.

15. Emilio Temprona, "Cervantes, cautivo en Argel", *Mar maldito, 'Mondadari Omnibus*, Madrid, 1989, s.130-131.

diği bir dilekçe ailenin fakirliğinden, oğlunun meziyetlerinden bahsederek kurtuluş akçasının Devlet tarafından ödenmesi yolunda bir karara varılmasını istirham etmektedir. Ne varki annenin çabaları devlet dairelerine sayısız gidip gelmelerden sonra ancak 1580 yılında semerelerini verecektir¹⁶.

Serbest kalması için istenilen fidyenin, İspanya'nın önemli kişilerinden biri olduğu düşüncesiyle efendisi tarafından oldukça yüksek tutulması sebebiyle ailesinin bunu ödeyemeyeceğini bilen Cervantes daha önce kaçma teşebbüsünde bulunmuştur ve yine ilk fırsatta kaçmak için girişimde bulunmaya karar verir. Bununla birlikte kaçmanın son derece zor olduğunun bilincindedir, zira Ceza-yir tarihinde kaçarak kurtulmayı başarabilen çok az kimse vardır. Bir kere limanın önünde devamlı olarak devriye tekneleri gezindikleri gibi, demir atan ya da rıhtıma yanaşan gemilerin kürekleri de Hıristiyan esirlerin kaçmaya teşebbüs etmemeleri için bir depoda muhafaza altında tutulmaktadır. Kara tarafından ise uçsuz bucaksız çöller yer almaktadır. Ayrıca kaçış sırasında karşılaşılabilecekleri Müslüman köylüler kaçan esirleri yakalayanlara vaadedilen ödüller sebebiyle onları yakalamak için can atacaklardır¹⁷.

Cervantes kaçmak için planlar yapadursun, şimdi biz zamanın Cezayir'i hakkında İspanyol papazı Heado'nun yazdıklarına bir göz atalım. Fransızların 5 Temmuz 1830 yılında işgal ettikleri Ceza-yir'den şu anda geriye çok az Türk özellikleri kaldığı malumdur. Surlar içindeki daracık sokakları olan mahallelerin haricinde çehresi tamamen değişen şehir hakkında Haedo şunları yazıyor: "Etrafı surlarla çevrili olan şehir bir yay şeklindedir. Doğu ile Kuzey uçları arasında duvarları ve koridorlarıyla liman ve teraslı evler yer almaktadır. Yayın kavisli kısmı sarp bir bayırdan oluşmakta ve üzerinde yokuş yukarı giderek yükselen ve birbirinin görüşünü kapatmayan teraslı evler bulunmaktadır. Denizden şehre doğru bakıldığında bu yayın sağ ucu Kuzey ile Batı arasında kalmaktadır; yayın ortası yani en yüksek kısmı Batıya doğru biraz meyletmektedir. Sol ucu ise Güney ile Doğu arasında bulunmaktadır. Bu ucun diğerine doğru gerilmiş bir yayı andıran ve bütün şehri kuşatan bir duvar uzayıp gider. Bu duvarın yayın ipine benzettiğimiz kısmı şehrin en aşağısında, dalgalarla devamlı dövülen denizle karanın birleştiği noktada yer almaktadır. Bu kısımda sağ uca varmadan ön-

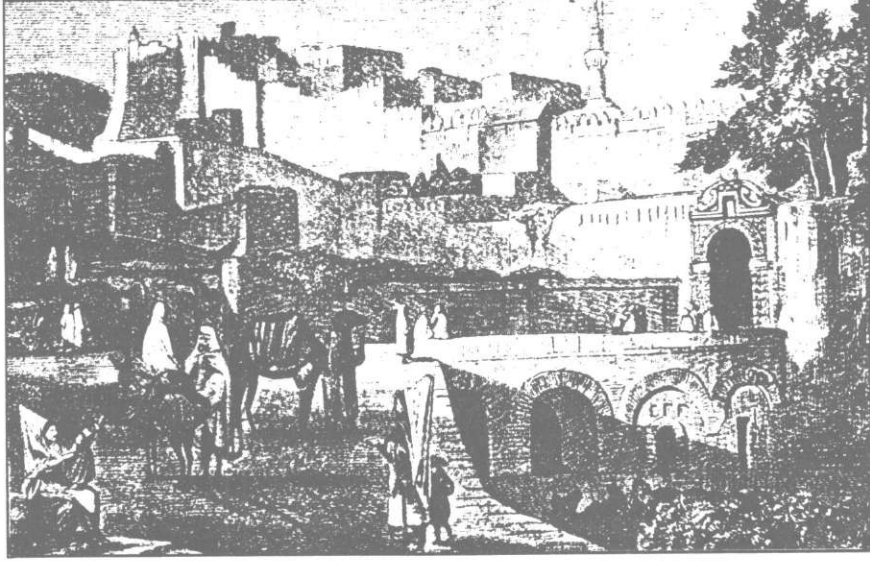
16. Ibid., s. 131.

17. Fernando Biaz-Plaja, s.49-50.

ce surlar düz bir çizgi halinde devam etmeyerek denize doğru bir mahmuz gibi giren bir çıkıntı oluştururlar. İşte iskele burada başlıyor, limanda bulunan küçük bir ada mendireklerle karaya bağlanmış. Bu noktada birleşen kara ve surlar daha sonra içeriye dönerek yayın sağ ucuna doğru tekrar birleşmek üzere uzayıp gidiyorlar. Bütün surlar, ister kavisli isterse ip kısmı olsun son derece sağlam durumda olup mazgallarla takviye edilmişler. Yayın şehri kuşatan kavisli kısmı 1800 adım, deniz tarafında uzanan ip kısmı da 1600 adım uzunluğundadır. Görüldüğü gibi bütün şehri kuşatan surların tamamının uzunluğu 3400 adım olmakta. Surların kara tarafından yüksekliği 30 adım; fakat deniz tarafında ise bazıları kayaların üzerine oturtulduğu için 40 adım olmakta, genişlikleri ise 11 ya da 12 adım. Bu surların yanı sıra, ada ile şehir arasındaki kısım döldurulurken inşa edilen ve 300 adım uzunluğunda, savunma surlarından daha alçak başka surlar da uzanmakta. Bu surlar dalgaların gücünü kırmak, halkın rıhtıma geçişini kolaylaştırmak ve devamlı surette korumak amacıyla yapılmış. Daha sonra Arap Ahmet 1573 yılında bu surları güneye bakan yönü hariç, bütün adayı kuşatacak şekilde genişletmiş. Bu ilâve düşmanların adaya çıkarak limana hâkim olmaları ve şehri toplarıyla dövmeleri intimalini ortadan kaldırmak amacıyla yapılmış. Surların dokuz kapısı bulunuyor. Yayın sağ ucuna yakın kısmında Kuzeye bakan yani Babaluate Bab al-Wab kapısı yer almaktadır. Sol el istikametinde yukarıya doğru 800 adım uzaklıkta, yayın tam orta yerinde yani şehrin en yüksek kısmında iç kale ve aynı adı taşıyan küçük bir kapı Batı ile Güney arasında yer almaktadır; ve buradan yirmi adım ötede yine aynı istikamette bir küçük kapı daha bulunmakta, her ikisini de yalnızca yeniçeriler veya kalenin muhafızları kullanmaktalar. Bu ikinci kapıdan 400 adım uzakta, aşağıya doğru sol tarafta çok kullanılan ve Yeni Kapı denilen bir tanesi daha var ve tam olarak güneye bakıyor; bu kapıdan 400 adım daha aşağıda çok daha önemli bir kapı olan ve Güney ile Doğu arasında yer alan Babazon ya da Bab Uzun (Uzun Kapı) gelmekte. Bu kapıyı 1260 adım uzunluğunda düz bir çizgi halinde devam eden Çarşı caddesi Babaluate kapısına bağlamaktadır. Bu kapıdan bütün halk tarlalara, yakındaki köylere ya da daha uzaklara gitmek üzere çıktığı gibi, yine bütün tüccarlar, Araplar ticarî mallarıyla ve erzaklarıyla şehre bu kapıdan giriyorlar. Buradan aşağı yukarı elli adım inilecek olursa surların denizle birleştiği noktaya, 300 adım aşağıya doğru yürünecek olursa rıhtıma varmadan önce bir düzlükte bulunan Tersaneye varılır, buraya karadan giriş olmasına mukabil, denizden silâhları sökülmüş bir kadirganın girip çıkabileceği hemen hemen aynı genişlikte taş temerli iki

kapısı bulunmakta, hemen hemen yan yana bulunan bu iki kapı arasında gemi kaptanlarına tahsis edilmiş bir kulübe bulunuyor. Birinci kapı genellikle her zaman kapalı vaziyette tutuluyor, bir gemi kızağa çekilecek olduğunda hemen açılabilir; ikinci kapıdan ise kadirga inşa işiyle görevli olanlar girip çıkıyorlar. Kırk adım daha ötede başka bir küçük kapı bulunuyor, bunun tam karşısında şehre doğru elli adım mesafede, geceleri kapalı tutulan, gündüzleri de önünde devamlı olarak nöbet tutulan başka bir kapı daha yer almakta. Bu kapı Gümrük kapısı olup denize en yakın yerdedir, Hıristiyan tüccarların mallarının tetkik edildiği bir gümrük barakası var. Yine bu kapıdan balıkçılar balıkları satmak üzere şehre giriyorlar, sabahın erken vaktinde çok sayıda insan balığa çıkıyor. En nihayetinde 200 adım sonra, daha önce zikredilen mahmuz şeklindeki çıkıntının bulunduğu yerde yani rıhtımı karşıdaki adaya bağlayan uzantının başladığı noktada en önemli kapı yer alıyor. Bu kapıya Babazira deniliyor. Burada şehre girip çıkanların haddi hesabı yok, trafik burada son derece yoğun, çünkü burası denize açılan yer olması sebebiyle bütün Hıristiyanlar, Araplar, Türkler, forsalar, memurlar, kürekçiler korsanlar, tüccarlar, kısacası denizden geçinen herkes buradan girip çıkıyor.

Şehri çeviren surlarda çok sayıda kuleler ve burçlar bulunmakla birlikte, ufak çaplı topraklarla donatılmış yedi tane bellibaşlı kule mevcut. İçlerinde en güzeli ve en önemlisi Babazira kapısı üzerinde yükselen, otuz adım uzunluğunda, kırk adım genişliğinde, külâhlı ve penceresiz ama, liman yönünde mazgalları olan bir tanesidir. Burası Cezayir'in en iyi yirmi üç parça tunçdan dökülmüş toprakla teçhiz edilmiş bir istihkâmı. Küçük adada iki küçük kule bulunuyor, bunlardan bir tanesi hiç bir zaman yakılmayan bir fener görevini görüyor, öteki ise, daha önce örneği yaşandığı için bir daha düşmanın gecedan istifade ederek gemileri yakmasına meydan vermemek amacıyla limanı ve gemileri gözetlemede kullanılıyor. Şehrin savunmasını surların yay kısmının çevresinde bulunan on altı adım genişliğinde, büyük bir kısmı kum, çöp ve pislikle dolmuş olan bir hendek tamamlıyor; ayrıca Arapların burç adını verdikleri üç kale esas müstahkem mevkiyi oluşturmakta. Birini Uluç Ali Paşa 1569 yılında Cezayir Beylerbeyi olduğu sıralar inşa ettirdi, Batı yönünde 370 adım ötede Babalüete kapısının dışında bir kaya üzerinde yükselmekte. Daha ötede, Güneye doğru bin adım mesafede bir dağ üzerinde (burası İç kaleden 600 adım uzaktadır) ikinci kale yükselmekte, dediklerine göre bunu Muhammed Paşa 1568'de dikmiş. Üçüncü burcun inşasına 1545 yılında Barbaros Hayreddin Paşa'nın

*Cezayir.- Babazon yanı Babı Azun (Uzun Kapı) denilen kapı.
(XVIII. yüzyıl gravürü)*

*Cezayir.- Cervantes ve diğer esirler.
(Zarza'nın gravürü)*

oğlu Hasan Paşa tarafından başlanmış, 1579 yılında da dört kule eklenerek sağlamlaştırılmıştır."¹⁸.

Haedo'nun gözlemlerinden açıkça görülmektedir ki, kendisi esirlerin kaçmasına yardımcı olacak, ya da İspanyol askerî birliklerinin muhtemel bir saldırısına veya kuşatmasına kolaylık sağlayacak stratejik bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Cervantes'in esir olarak yaşadığı dönemde böylesine iyi korunan Cezayir'den kaçmak son derece zordu. Bununla birlikte Cervantes'in dört kez kaçma teşebbüsünde bulunduğu bilinmektedir. İlk defa 1576 yılında, son olarak da 1579'da kaçmaya kalkışmış ama her seferinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁹.

Cervantes ilk kaçma girişiminde birkaç arkadaşıyla birlikte, parayla satın aldıkları bir Arap onları batı yönünde, bir İspanyol sömürgesi olan Oran'a kadar götürecektir. Efendilerinin şehirdeki siparişlerini yerine getirmek için serbest kaldıkları bir an on iki kişi bir araya gelerek kaçma teşebbüsünde bulunurlar, ama onlara kılavuzluk eden şahıs yolu bildiğinden pek emin değildir, yola çıktıkları sırada onlara beklemelerini söyler ve gözden kaybolur, aradan uzun süre geçer ama geri gelmez. Rehbersiz yola çıkarak Oran'a ulaşmanın mümkün olamayacağını idrak ettiklerinden çaresiz şehre dönmek zorunda kalırlar²⁰.

Cervantes'in bir diğer kaçma girişimi de kardeşi Rodrigo'nun serbest kalmasından sonra olur. Kaçış planına göre, kardeşi onlara dışardan yardım edecektir; bir ticaret gemisi belirli bir günde, esirlerin bekleyecekleri herhangi bir koyun açıklarında demirleyecek ve indirilen bir sandal onları kıyıdan alarak gemiye getirecektir. Bu planı gerçekleştirmek için bir sığınak gerekmektedir, sığındıkları yer bir bahçenin altında bulunan kimsenin adım atmadığı bir mağaradır. Zincirlerinden kurtulmayı başaran on dört kadar esir bu mağarada taplanırlar, El Dorador adındaki bir dönme onlara bu işte yardım etmektedir. 1577 senesinin Eylül ayında limana varan bir tüccar haberi onlara ulaştırır; kardeşi tarafından kiralanmış bir Mayorka ticaret gemisi yarın mağaranın karşısındaki kumsalın açıklarında bekleyecektir. Cervantes o gece evden çıkar ve arkadaşlarıyla mağarada buluşur. hafif bir şekilde çekilen kürek seslerini duyarlar. Tam o sırada Arapça bağrışmalar ve koşuşmalardan ileri gelen

18. Luis Astrana Marin, s.477-451.

19. Emilio Temprano, s. 132.

20. Fernando Diaz-Plaja, s.50.

ayak sesleri işitilir. Daha sonra giderek uzaklaşan kürek seslerini duyarlar, gemidekiler, bir tehlikenin kokusunu alarak uzaklaşmışlardır. Cervantes bu olayı sonradan anlatırken, "karaya çıkmaya cesaret edemediler" diyecektir²¹. Orada bulunan bir esirin dediğine bakılacak olursa, esirleri kurtarmak için gelenler devriye gezen nöbetçileri görünce dönmek zorunda kalmışlardır. Görüldüğü gibi, El Dorador onları ihbar etmiş, Cezayir Dayısı Hasan Paşa da askerlerini tam zamanında göndermek suretiyle kaçma teşebbüslerini sonuçsuz bırakmıştır. İhanetin sebebi bilinmemektedir, bu korku, ya da pişmanlık olabileceği gibi ödüle konma arzusu da olabilir. Cervantes ve diğerlerini Paşa'nın huzuruna çıkardıklarında Cervantes olayı tek başına planladığını, bu işte kimsenin ona ortak olmadığını ve sadece kendisinin cezalandırılmasını söyleyerek bütün sorumluluğu üzerine alır. Kaçma teşebbüsünde bulunan esirlere ağır cezalar verilmesi gerekmesine rağmen Hasan Paşa Cervantes'i cezalandırmaz ve onu efendisi Deli Mami'den beş yüz altın karşılığında satın alır²².

Gaddarlığıyla maruf olan Hasan Paşa'nın Cervantes'i cezalandırmaması herkesi hayretler içinde bırakmıştır. Bugün bazı batı yazarları bunun sebebinin Cervantes için ödenecek fidyeyi kaybetme kaygısına bağlamaktadırlar. Onlara göre Hasan Paşa Cervantes'i öldürtmediyse, serbest kalması karşılığında ödenecek altınları düşündüğü içindir. Bu yazarların büyük bir yanılğı içinde oldukları ortadadır, Hasan Paşa gibi son derece zengin bir insanın beş yüz altın (Cervantes için ödenen miktar budur) gibi komik bir miktar için onu cezasız bırakmış olduğunu düşünmek son derece saçmadır. Kanaatimce Paşa, Cervantes'in cesurca davranışını takdir ederek onu bağışlamıştır, zira bu Hıristiyan esirler arasında pek sıkça görülmeyen bir davranıştır. Batılı yazarlar acaba neden esas sebebin parasal olduğunu düşünmektedirler? Onların bu yargıya varmaları, zamanın Cezayir'inde yaşayan Türler ve Berberiler hakkında yanlış bir imaja sahip olmalarından ileri gelmektedir. XVI. ve XVII. yüzyılda askerler, eski esirler ve İspanyol din adamları tarafından Müslüman dünyası hakkında yazılanlara bir göz atmak insanı dehşete düşürmek için yeterli olmaktadır. Buna şaşmamak gerekir, zira o dönemin İspanyol askeri için en büyük düşman Türk ya da Berberîydi. Ve özellikle dinî inançlar söz konusuysa bu düşmanlık nefretle yo-

21. İbid., s.55.

22. İbid., b.56

ğurulmaktaydı. Sadece kendi dininin kurallarının gerçeği yansıttığına kesin olarak inanan İspanyol din adamı İslâmı doğru yoldan sapma olarak gördüğünden Hz. Muhammed'in izinden gidenlere karşı büyük bir nefret duymaktaydı.

İslâm dünyasına gelince, durum o cephede de pek farklı değildi; Müslümanlar da Hıristiyanlara karşı aynı ölçüde nefret ve kin duymaktaydılar. İki din arasında temel ayrılıkların mevcut olması, bir dinin mübah gördüğünü diğersinin yasaklaması doğal olarak her iki tarafın mensuplarını birbirinden uzaklaştırmaktaydı. Bir Hıristiyan için domuz etinin alkolün haram olması, çocukların sünnet edilmesi anlaşılmaz hususlardı. Aynı şekilde müslümanlar da Hıristiyanların yıkanmayı dine karşı işlenmiş bir küfür olarak telâkki etmelerini, Hz. İsa'yı Tanrının oğlu olduğuna inanmalarını, günah çıkarmayı ve buna benzer daha birçok ibadet usullerini anlamsız ve saçma bulmaktaydılar. Din farkından kaynaklanan düşmanlık ve husumetin yanı sıra, Kuzey Afrika'lı Magripliler İspanyollara tarihî sebeplerle büyük bir kin duymaktaydılar. Bilindiği gibi İspanyollar 1492 yılında Granada'yı (Gırnata) Araplardan teslim alırlarken yerli halkın hak ve hukukuna saygı göstereceklerine dair vaatte bulunmuşlarsa da sonradan Granadalı Müslüman ve Yahudi halka işkence ve eziyet ederek sözlerini tutmadılar. Emsali görülmemiş zulümler ve işkenceler karşısında yurtlarını terkederek Kuzey Afrika kıyılarına yerleşen Müslümanlar doğal olarak İspanyollardan nefret etmekteydiler. İspanya'da din değiştirerek kalan Müslüman halk (Moriskolar) da nihayet 1609 yılında alınan bir kararla yurt dışına sürgüne gönderildi. Bunların önemli bir kısmı şeklen Hıristiyan, kalben ise Müslümandı. Ülkeden çıkarılan 467500 civarındaki Moriskoların birçoğu yolda hastalıktan, açlıktan ve yorgunluktan öldü, bir kısmı da nezaret etmekle görevli muhafızların saldırısına uğradı. Kardinal Richelieu, bu sürgün için "İnsanlık tarihinin en barbarca ve en acımasız kararı" demiştir²³. Sürgün edilen Moriskoların büyük bir kısmı Fransa'ya Akdeniz adalarına ve Kuzey Afrika'ya gitti. Bu çile çekmiş, işkence görmüş insanların İspanyol esirlerine nefret, kin ve öfke gibi hisler duyması son derece doğaldı. Nitekim Haedo da İspanyollara karşı en büyük kini Moriskoların duyduğunu, bunların "Berberiye'de Hıristiyanların en büyük ve en zalim düşmanları" olduğunu eserinde belirtmektedir²⁴.

23. S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Tercüme eden: Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, s.364-365.

24. Emilio Temprano, s.69.

Biz yine Cervantes'e dönerek bundan sonra nasıl bir yaşam sürdüğünü tesbite çalışalım. Artık bütün dikkati üzerinde toplayan Cervantes'in önünde çok zor şartlarda geçen bir dönemin olduğunu tahmin etmek zor değil. Muhtemelen yeni efendisi Hasan Paşa onu sarayının zindanlarına kapatmıştır. Cervantes'in esaretinin bu safhası ile ilgili aydınlatıcı bazı ip uçlarını yine kendi şaheseri *Don Quixote* 'de görmekteyiz. Hıristiyan olmak isteyen Arap kızı Zoraida birlikte Cezayir'den kaçarak İspanya'y gelen Hıristiyan esirin ağzından kendi hayatıyla ilgili karanlıkta kalmış bazı noktaları aydınlığa çıkarmaktadır: "Özlemimi çektiğim şeye kavuşmanın yollarını Cezayir'de araştırmaktaydım, çünkü özgürlüğe kavuşmak umudunu hiçbir zaman kaybetmedim. Başarısızlıkla sonuçlanan her kaçma teşebbüsünden sonra umutsuzluğa düşmeyip, zayıf da olsa başka ihtimaller ve çareler üzerinde duruyordum. İşte bu şekilde ömrüm Türklerin hamam dedikleri bir hapisanede geçerken bir yandan da hayatı çekilir hale getirmek için kaçma hayalleri kuruyordum; buraya hem Beyin hem de başka şahısların malı olan Hıristiyan esirler ve ayrıca "mahzen mahpusları" denilen ve kamu işlerinde veya diğer görevlerde çalışan esirler katılmaktaydı, bu sonuncu gruba girenlere "meclis mahpusları" denilmekteydi, bunların özgürlüklerine kavuşmaları çok zordur, çünkü kamuya ait olduklarından belirli bir efendileri yoktur, paraları olsa bile kime fidye vereceklerini bilmediklerinden kurtulmaları mümkün değildir. Daha önce söylediğim gibi bu zindanlara fidyesini ödeyerek kurtulması mümkün olan esirler, kaçmalarına engel olmak için sahipleri tarafından kapatılırdı. Buraya fidyesi gelinceye kadar Beyin esirleri de kapatılır ve bunlar diğer esirlerle birlikte çalışmaya gönderilmezlerdi; ama kurtuluş akçası gecikecek olursa, yakınlarına hatırlatma yazısı yazması için onu da ötekilerle birlikte, hiç de kolay bir iş olmayan odun kesmeye gönderirlerdi.

Ben bu fidyeli esirler arasındaydım, çünkü yüzbaşı olduğumu biliyorlardı. Her ne kadar fakir olduğumu belirterek beni fidyeliler arasına katmamalarını söylediysem de bir faydası olmadı. Beni zincire vurduar, böylece günlerim zindanda fidye ödeyebilecek saygıdeğer önemli kişiler arasında geçiyordu, bir yandan açlık bir yandan da çıplaklık canımıza okuyordu, ama beni en fazla rahatsız eden şey efendimin Hıristiyan esirlere yaptığı zulme tanık olmaktı. Hergün bir kişiyi astırarak ya da kazığa oturtarak idam ettiriyor veya kulaklarını keserek cezalandırıyordu. Türkler onun bu işi zevk aldığı için yaptığını söylemekteydiler. Onun elinden sadece Saavedra adında (yazar burada romana kendisini dahil etmiştir) bir İ-

panyol askeri kurtulmayı başardı, bu adam öyle şeyler yaptı ki uzun süre hafızalardan silinmeyecektir. Bununla birlikte efendisi ona bir fiske bile vurmadığı gibi, başkalarının da vurmasını istemedi, hatta en küçük kötü bir söz dahi söylemedi. Onun yaptıklarının onda birini biz yapmış olsaydık hemen bizi kazığa oturturlardı..."²⁵.

Cervantes'in özgürlüğe kavuşmasından önce iki defa daha kaçma girişiminde bulunduğunu biliyoruz; ilkinde Oran'a mektuplar göndererek yardım talebinde bulunur. Mektupların hedefine ulaşıp ulaşmadıkları meçhuldür²⁶. Cervantes'in son kaçma teşebbüsü de özgürlüğe kavuşmasından tam tamına bir yıl önce, 1579 yılında gerçekleşir; bu sefer de zindandaki diğer mahkûmlarla birlikte bir tekne satın alarak kaçmak isteyecektir, ama aynı zindanda kalan ve kendisinden nefret eden vatandaşı eski Dominik rahiplerinden Juan Blanco de Paz tarafından ihbar edilmesi üzerine bu teşebbüs de akim kalır²⁷. Bu olaydan sonra Hasan Paşa onun falakaya yatırılarak karnına ve ayaklarına iki bin değnek vurulmasını emrederse de nedendir bilinmiyor, bu ceza uygulanmaz. Cezayir Beyi belki de bu eski askerin açık sözlülüğü ve yürekliliği karşısında yumuşamıştır²⁸.

Nihayet esirlerin fidyelerini ödeme işlerinde aracılık eden Teslis tarikatı (trinitario) rahiplerinden Juan Gil ve Antón de la Bella 29 Mayıs 1580'de Cezayir'e gelirler. Bu rahipler Ağustos ayında içlerinde Cervantes'in de bulunduğu yüz esiri fidyelerini ödeyerek kurtarırlar. İnebahtı savaşının bu çolak askeri için istenen fidye beş yüz İspanyol altınıdır, bir altın eksikliği kesinlikle kabul edilmeyecektir. Aksi takdirde Cezayir'de görev süresi dolmuş olan efendisi Hasan Paşa'nın diğer esirleriyle birlikte İstanbul'a gidecektir. Juan Gil eksik olan 220 altını da Cezayir'de bulunan tüccarlar ve yahudilerden temin eder ve Cervantes için istenen beş yüz altını ödeyerek 19 Eylül 1580 tarihinde onu özgürlüğüne kavuşturur²⁹.

Cervantes'in Cezayir'deki esaret hayatı hakkında bilinenler görüldüğü gibi ancak genel çizgiler halindedir. Orada nasıl bir yaşam sürdürdüğünü, gerçekten eziyet ya da kötü muamele görüp görme-

25. miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote*, s.325.

26. Celia Viñas Olivella, *Estampos de la vida de Cervantes*, Almería, 1949, s.70.

27. Emilio Temprano, s.133.

28. Cemia Viñas Olivella, s.70.

29. Emilio Temprano, 133-134.

diğini tam ve kesin olara bilemiyoruz. Bununla birlikte, kaçma teşebbüslerinden sonra Hasan Paşa'nın zindanında geçirdiği son dönemlerini hariç tutacak olursak esaretinin hayatı çekilmez hale getirecek şartlarda geçmemiş olduğunu düşünmek sanırım yanlış olmaz. Bilindiği gibi Cervantes çolaktı, İnebahtı deniz savaşında tüfek ateşiyle yara aldığı sol kolunu kullanamıyordu, bu sebeple taş taşımak, odun kırmak inşaatlerde çalışmak ya da kadirgalarda kürek çekmek gibi ağır işlerde çalıştırılmadığına kesin gözüyle bakabiliriz. Muhtemelen ev temizliğinde veya mutfakta ya da getir-götür işlerinde çalışıyordu. Nitekim hayatını ve eserlerini incelediğimizde birkaç kez kaçma teşebbüsünde bulunduğunu görüyoruz; bundan da anlaşılmaktadır ki, Cervantes şehirde serbestçe dolaşma imkânına sahipti.

Ayrıca kendisinin İspanya'nın önemli bir şahsiyeti zannedilmesi sebebiyle diğer esirlere oranla ona daha saygılı davranılmış olduğunu tahmin etmekteyiz. Daha önce *Don Quijote* 'den aldığımız pasajda kendisi de efendisi Hasan Paşa'dan kötü bir muamele görmediğini, "bir fiske bile vurmadı" ve "en küçük kötü bir söz dahi söylemedi" diyerek açıklamaktadır.

Kanatımızca Cervantes esareti sırasında ilerde yazacağı romanların çatısını kuracak şekilde notlar almak ve düşünmek için yeterli zamana sahipti. Eserlerini incelerken gördük ki, bahsettiği şahırlardan bazıları gerçekten yaşamışlardır, muhtemelen birçoğunu şahsen tanıyordu ve Türk, Arap, Hıristiyan, Yahudi yada dönme olsun Cezayir halkı arasında dostları vardı. Yaşadığı dönemde diğer yazarlara nasip olmayan bir materyal birikimine sahip olan Cervantes bunu en yararlı biçimde eserlerinde kullanarak dünya çapında bir üne kavuşmuştur. Cervantes'in eserlerinde esaret temasının sık sık görülmesi onun esaret günlerini, maceralarını, savaşları nostaljiyle hatırladığı şeklinde yorumlanabilir, zira bilindiği gibi çekilen sıkıntılar ve zahmetler insana yaşarken sıkıntı verir, ama aradan uzun zaman geçtikten sonra hepsi birer tatlı anı olarak kalır.

Cervantes'in esaret temalı eserlerinde doğal olarak Türklerden sıkça bahsedilmektedir. Bu eserleri incelemeye geçmeden önce şu hususu belirtmekte yarar vardır; Cervantes'in bu eserlerde ortaya koyduğu, yansıttığı Türk imajının müsbet olduğu söylenemez, Cervantes Türkler hakkında olumlu düşüncelere sahip bir yazar değildir. Doğal olarak bunda Türklerin elinde esaret hayatı yaşamış olması, din farklılığı gibi sebeplerin payı varsa da, kabul etmek gerekir ki, o zamanlar İspanya'nın en büyük düşmanları hakkında

iyi şeyler yazması ya da olumlu yönlerine dikkati çekmesi mümkün değildi; zira aksi takdirde romanları sansürden geçmeyeceği için basılamayacaktı. Nitekim Türkiye'de Kanunî döneminde esir olarak yaşadığı sanılan bir İspanyol tarafından, mahtemelen 1557 yılında kaleme alınmış, "Viaje de Turquía" adlı elyazmasında Türklerden tarafsız bir şekilde bahsedilmiş, hatta Türk milletinin meziyetlerinin övülmüş olması sebebiyle, sansürden geçmeyeceği için el yazması baskıya verilmemiş ve uzun süre (1905 yılına kadar) kütüphanenin raflarında unutulmuş halde beklemiştir. Acaba Cervantes Türklerle ilgili yazarken ne dereceye kadar tarafsız kalmayı başarmıştır? Bunu bilmek gerçekten de zor, yalnız şu hususu da belirtmek isteriz; her şeye rağmen onu eserlerinde Türklere karşı bir nefret ve kine varan bir yaklaşım sezemedik, daha doğrusu yazdıklarının din adamlarının yansıtmaya çalıştıkları Türk imajı kadar dehşete düşürücü ve korkunç olmadığını gördük.

Cervantes'in esaret temasını işlediği, daha önce isimlerini belirtmiş olduğumuz eserleri arasında belki de en ilginç olanı *El amante liberal* 'dir. Yazarın 1613 yılında baskıya verdiği *Novelas ejemplares* 'i (Örnek Romanlar) oluşturan on iki kısa romandan biri olan bu eserde olaylar Kıbrıs'da ve Sicilya'nın Trapani kentinde geçmektedir. Ricardo ile Mahmut Lefkoşe şehrinin surları önünde sohbet ederler Ricardo, Türklerin kısa süre önce ele geçirdikleri bu şehir için duyduğu üzüntüyü Mahmut'a açıklar. Her ikisi de Sicilya'da doğmuş olup çocukluk arkadaşlarıdır. Küçükken Türkler tarafından bir baskında ele geçirilen Mahmut Müslüman edilmiştir. Ricardo da Bizerta'dan gelen leventler tarafından Trapani'ye yapılan bir baskın sırasında esir edilerek Libya'ya götürülür. Bu baskın sırasında Türkler Ricardo'nun sevdiği Leonisa'yı da esir etmişlerdir, kızın bulunduğu kadirga fırtınada batar, Ricardo'nunki ise karaya yanaşmayı başarır. Ricardo Trablusgarb'ı yönetmekte olan Hasan Paşa tarafından satın alındıktan sonra efendisinin Kıbrıs'a Ali Paşa'nın yerine tayin edilmesi üzere onunla birlikte Lefkoşe'ye gider ve orada Kıbrıs kadısına hizmet etmekte olan Mahmut'la karşılaşır. Bu arada eski ve yeni Kıbrıs paşası yanlarında Kıbrıs kadısı olduğu halde bir çadıra kapanarak bir saat süreyle idarî ve adlî işleri görürler. Daha sonra kadı çadırın kapısında görünür ve eski Kıbrıs beyi Ali Paşa'dan hak talebinde bulunacakların ya da dâvalarına bakılmasını isteyenlerin içeriye girmelerini yüksek sesle Türkçe, Arapça ve Rumca olarak söyler. İçeriye halkla birlikte Mahmut ve Ricardo da girerler.

Cervantes eserin bu kısmında Türklerin dâva muhakeme usulünü, "tutanaksız, talepsiz, cevapsız ve temyizsiz" olduğundan bahisle şöyle eleştirmektedir: "dâvalarının görülmesi isteğiyle Rumlar ve Türler çadıra girdiler, dâvaların hemen hemen hepsi de önemsiz şeylerdi, kadı karşı tarafı dinlemek lüzumunu hissetmeksizin karara bağladı, duruşmaların ne tutanağı vardı, ne de dâvaya cevap söz konusuydu, bütün dâvalar eğer evlilikle ilgili değillerse, ayakta görülür ve kararlar bir yazılı kurala göre değil, aksine bir adamın düşüncesine göre verilir."³⁰

Cervantes eserinde hakimin davayı bir çırpıda karara bağlamasını ve temyiz müessesesinin bulunmayışını "barbarlık" olarak nitelendirmektedir. Halbuki "Viaje de Turquía" yı yazan vatandaş onunla aynı fikirde değildir, isimsiz yazar Türklerin adaletinden bahsederken kararların doğrulukla verildiğini, adalet önünde Türk, Hıristiyan ve Yahudilerin eşit olduklarını belirtirken zımmen kendi sistemlerini yermektedir: "Hiçbir hakim ırzla ilgili suçlarda af yolunu benimsemez, arada tavsiye mektupları bir işe yaramaz, ve adaletlerinin en iyi yönü kısa sürede sonuçlanmasıdır, burada olduğu gibi (İspanya'yı kastediyor) haklı olan taraf, dâva uzun sürer ve zarara girerim endişesiyle haksız olan tarafla yok pahasına anlaşmaya gitmez."³¹

Cervantes eserinde bir Hıristiyan esiri olan Ricardo'nun adalet talebinde bulunmak amacıyla kadının çadırına girişini göstermekle üstü kapalı olarak ya da farkında olmadan, kölelerin bile hakkını isteyebileceği Türk adaletini yüceltmektedir.

Biz şimdi yine romana dönelim sonra olayların sürprizli, entrikalı olarak nasıl geliştiğini görelim:

Daha sonra içeriye giren bir çavuş bir Yahudinin yanında getirdiği son derece güzel bir esir Hıristiyan kadını satmak isteğini haber verir. Yahudi ve köle kadın içeriye alınırlar, kadının yüzünü örten peçe açıldığında Ricardo sevinçten bayılacak gibi olur, bu kadın Leonisa'dan başkası değildir. Gördükleri bu emsalsiz güzellikle büyülenen Ali ve Hasan Paşa Leonisa'yı cariyeye olarak satın almak için Yahudinin istediği dört bin altını ödemeye hazır olduklarını söyler-

30. Miguel de Cervantes Saavedra, "El amante liberal" *Novelas Ejemplares*, Cilt I, Clásicos Castalia, Madrid, 1990, s.181.

31. *Viaje de Turquía* (Fernando García Salinero'nun önsözüyle), Cátedra, Madrid, 1980, s.413.

lerse de kadının güzelliğinden aynı ölçüde etkilenen ona sahip olmak isteyen kadı araya girer ve Hıristiyan kadının ancak padişaha lââyık bir hediye olacağını ifade ederek tartışmaya bir son verir. Kadı Yahudinin istediği parayı ödemek için her iki paşadan da ikişer bin altın aldıktan sonra Leonisa'nın elbiseleri için Yahudinin ayrıca talep ettiği iki bin altını da kendisi öder. Leonisa başına gelenleri Mahmut'a anlatır; deniz kazasında kendisini esir alan Yusuf boğulmuş, o ve diğer Türkler karaya sağ salım çıkmışlardır. Leventler kendisine bir kız kardeş gibi davranmışlar ve sonunda onu bir Yahudiye satmışlardır. İki sevgilinin yeniden birbirlerine kavuşmalarını isteyen ve aslında kalben Hıristiyan dinine bağlı olan Mahmut hep birlikte Sicilya'ya kaçmayı düşünmektedir; ilk iş olarak Ricardo'nun, kadı efendisinin mülkiyetine geçmesini temin edir, böylelikle iki sevgili aynı yerde kalmış olurlar. Kadı Leonisa'ya nasıl sahip olacağını düşünüp dururken bu arada da karısı Halime Ricardo için yanıp tutuşmaktadır. Mahmut'un dahiyane fikrini kadı çok beğenir; buna göre kadı, karısı Halime, Leonisa, Mahmut ve Ricardo hep beraber İstanbul'a gitmek üzere tekneyle denize açıldıktan sonra açık denizdeyken karısı Halime'yi sulara terkedecekler ve padişaha Leonisa'nın boğulduğunu söyleyeceklerdir. Aslında Mahmut kadıyı denize atmayı ve sonra hep birlikte kaçmayı tasarlamaktadır. Denize açıldıktan altı gün sonra ufukta hızla üzerlerine doğru gelmekte olan bir kadirga görürler. Bu Hasan Paşa'nın Lefkoşe'deki korsan kılığına girmiş askerleridir, amaçları kadıyı ve teknedekileri öldükten sonra Leonisa'yı kaçırmak Paşa'ya götürmektir. Tam rampa yacakları sırada batı yönünden üzerlerine doğru yaklaşmakta olan yirmi çift kürekli bir Hıristiyan kadirgasını farkederler. Bu kadirgada da Hıristiyan kılığına girmiş Ali Paşa'nın askerleri bulunmaktadır, onların da niyeti Leonisa'yı kaçırmak Ali Paşa'ya teslim etmektir. İki tarafın askerleri birbirleriyle kıran kırana mücadele ederler ve bu kanlı çatışmanın sonunda hepsi ölür. Bu arada kadı da yaralanmıştır, yaralarını tedavi ettikten sonra kendi gemisine bindirerek onu serbest bırakan Mahmut ile Ricardo yanlarında Leonisa ve Halime olduğu halde Ali Paşa'nın gemisine geçerler. Uzun bir yolculuktan sonra nihayet Sicilya'nın Trapani limanına ulaşırlar. Ricardo ile Leonisa evlenir. Aslen bir Rum ailenin kızı olan Halime tekrar Hıristiyanlığı kabul eder ve o da Mahmut'la evlenir.

Görüldüğü gibi bir macera romanı özelliğinde olan eser tamamen hayal gücüne dayanmakla birlikte mantığın dışına çıkan olaylar ya da Türkler hakkında asılsız iddialar ve yakıştırmalar bulunmamaktadır. Nitekim Cervantes Halime'nin yabancılarla "karışık

bir lisanda anlaştığını" belirtirken o yüzyıllarda Akdeniz'de farklı milletlere mesup insanların anlaşabileceği, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Türkçeden alınan kelimelerle meydana getirilen ve "Lingua Franca" adı verilen ortak lisanı kastetmektedir.

Cervantes'in yukarıda gördüğümüz bu romanının haricinde esaret ve Türk temalı dört önemli tiyatro eseri bulunmaktadır. Bu eserler arasında "El gallardo español" olaylar dizisinin Türkiye'de, daha doğrusu Osmanlı sarayında geçtiği tek komedisidir. Cervantes manzum olarak yazdığı üç perdelik bu oyununda yansıttığı Türk imajı diğer eserlerindeki kadar farklıdır; eserin en önemli kişisi Padişah III. Murad yazar tarafından bağışlayıcı, müsamahakâr ve sevdiği kadın için her fedakârlığı yapabilen bir insan olarak tanıtmaktadır. Oyunda olay dizisi oldukça basittir: Rüstem ve Mami sarayın haremağalarıdır. Mami Rüstem'i çok güzel bir İspanyol kadını olan Catalina'yı Padişah'tan gizlemekle suçlamaktadır, durumu III. Murad'a bildirdiğinde, Osmanlı hükümdarı Rüstem'i huzuruna çağırarak İspanyol kadını kendisinden uzak tutmasının sebebini ona sorar:

Türk (Padişah kestedilmekte):

Zayıf bir mazeret göstermektesin
bana ettiğin emsali görülmemiş
bu ihanetin için

Rüstem:

Olayları tam olarak öğrendiğinizde
Sultanım, beni suçlamayacaksınız.
O benim elime geçtiğinde
onu begenmiyeceğinizden emindim
iyileşmesi için uzun yıllar geçmeliydi
Çektiği derin acılar sebebiyle benzi renksizdi.

Türk:

Onu kim tedavi etti?

Rüstem:

Yahudi hekiminiz Sedekias.

Türk:

Ölü tanıklar gösterirsin

dâvan için, sanırım
paçanı kurtarmak istersin³².

Daha sonra Catalina padişahın huzuruna getirildiğinde karşısında emsali görülmemiş güzellik karşısında büyülenen III. Murad ona zevcesi ve gözdesi olmasını teklif eder. Catalina bu teklifi dinini ve ismini değiştirmemek kaydıyla kabul eder. Padişah tarafından her isteği kabul edilen Catalina İspanyol âdetlerine göre evlenir, III. Murad da Catalina'nın babası dahil bütün esirleri azat eder.

Cervantes 1615 yılında yazdığı "Ocho comedias y ocho etremes nuevos" (Sekiz Yeni Komedi ve Sekiz Kısa Güldürü) adlı eserini oluşturan komedilerden bir tanesi "Los baños de Argel" (Cezayir Hamamları-Zindanları) Türk ve esaret temalı en önemli oyundur. Otobiyografik özelliklere sahip bu üç perdelik tiyatro eserinde olayların tamamına yakın bir bölümü Cezayir'de geçmektedir.

Türk korsanı Gâvur Ali ve leventleri, İspanyol asıllı bir muhtedi olan Yusuf'un rehberliğinde İspanya'nın kıyı kentlerine baskınlar düzenlemektedirler. Bu baskınların birbirinde Yusuf'un doğum yeri olan bir kasabadan leventlerin kaçırdığı şahıslar arasında yaşlı bir asilzade ile iki çocuğu (bu çocuklar Yusuf'un yeğenleridir), bir zangoç, Costanza adında bir genç kadın ve kocası Fernando bulunmaktadır. Fernando olay yerine geldiğinde bir de bakar ki leventler esirleri kadırgalara almışlar, uzaklaşmaktadırlar. Karısından ayrı düşmemek için bir kayalığın üzerinden denize atlar ve kendini leventlere teslim eder. Olaylar bu andan itibaren Cezayir'de geçer; Don Lope ve Vivanco adlı iki İspanyol esir kurtuluş akçası ödeyerek serbest kalacaklardır, ikisi sohbet ederken birden bire kafesli bir pencereden kendilerine doğru ucunda bir mendil bağlı olan bir kamış uzatıldığını farkederler. Mendili kamış tam Lope'nin önünde durur. Mendili açtıklarında içinden on iki adet altın çıkar. O sırada Hasan isimli bir muhtedi çıka gelir, Hasan dinini değiştirdiği için pişmanlık duymakta ve ilk fırsatta kaçarak tekrar eski dini olan Hıristiyanlığa dönmeyi tasarlamaktadır. Hasan'ın dediğine göre o evde Hacı Murad adında tanınmış bir zat oturmaktadır ve bir Hıristiyan esir kadın tarafından yetiştirilmiş olan tek kızı Zehra yakında Fas krallığı tahtına namzet olan Muley Maluco (Abdülmelik) ile evlenecektir. Mendilli kamış tekrar pencerede görünür, bu sefer

32. Miguel de Cervantes Saavedra, "La gran sultana doña Catalina de Oviedo", *Biblioteca de Autores Españoles*, Atlas, Madrid, 1962, s.251-252.

içinden bir not çıkar. Don Lope notu aldıktan sonra arkadaşı Vivaonco ile neler yazılı olduğunu okumak için bir köşeye çekilir. Notta Hacı Murad'ın kızı Zehra'nın Hıristiyan dinine bağlı olduğunu, arzu ederse kendisinin fidyesini ödeyebileceği, ama bunun için kendisiyle evlenerek onu da memleketine götürmesinin şart olduğu yazılıdır.

O sırada Gâvur Ali esirlerle Cezayir limanına varmıştır, esirler Cezayir beylerbeyi Hasan Paşa ile Cezayir kadısının huzuruna getirilirler. Esirler paylaşıldığında Don Fernando Gâvur Ali'ye düşer. Zangoç'un efendisi ise bir yeniçeridir. Don Fernando'nun efendisi Gâvur Ali karısı Halime'nin halayığı Costanza'ya aşıktır. Halime de Don Fernando için yanıp tutuşmaktadır. Zangoç efendisinin bir yeniçeri olmasından son derece memnundur. Don Lope ile Vivaonco fidyeleri ödendiği için artık serbestirler. Don Lope Zehra'nın verdiği randevuya gelir ve kızın güzelliği karşısında büyülenmiş gibi olur. Bu arada Zangoç efendisinin bir yeniçeri olmasından cesaret alarak Cezayir'de yaşayan Yahudilere eziyet etmektedir. Önce sırtında taşıdığı su dolu bir fıçıyı Cumartesi olmasına rağmen yolda karşılaştığı bir Yahudiye zorla taşıtır, sonra onun yemek kazanını çalar ve karşılığında para ister. Yahudi Cumartesi günü yeniden yemek pişiremeyeceği için zangoçun istediği parayı ödemek zorunda kalır. Bu arada Muley Maluco ile Zehra'nın düğün hazırlıkları devam etmektedir. Zehra Costanza ile yalnız kaldığında Hıristiyan dinine inandığını ona itiraf eder.

Zangoç bu seferde Yahudinin çocuğunu kaçırmış, serbest bırakmak için Yahudiden para istemektedir. Zangoç ile Yahudi Hasan Paşa'nın huzuruna çıktıklarında Hasan Paşa çocuğun Yahudiye iade edilmesini emreder. Zangoç ise bu iş için bütün mesaisini harcadığını söyleyerek Yahudinin hiç olmazsa uğradığı zararı tazmin etmesini ister. Paşa talebini makul bulunca Yahudi zangoça bir miktar para ödemek zorunda kalır. Bu arada fidye ödemedede aracılık eden rahipler Cezayir'e varmışlardır. Zangoç, fidyesi daha önce Yahudiler tarafından ödendiği için serbest kalmış, Yahudiler de böylece hem çocuklarını hem de eşyalarını güven altına almışlardır. Artık İspanya'ya dönüş günü gelip çatmıştır. Don Lope, Zehra, Don Fernando, Costanza ve diğer bazı esirler geceleyin gizlice Kacı Murad'ın bahçesinin önündeki sahilde buluştuktan sonra kendilerini götürmek üzere gelen gemiye binerek kıyıdan uzaklaşırlar.

Cervantes bu eserde yalnız otobiyografik kesitler sunmakla kalmamış, aynı zamanda döneminin bazı gerçeklerine de değinmiş-

tir. Nitekim oyunda görmekteyiz ki, zangoç efendisinin bir yeniçeri olmasından cesaret alarak cüretkârca davranışlarda bulunmaktadır. Çünkü o dönem de Cezayir'de bulunan yeniçerilerden herkes çekinmektedir, doğal olarak bir yeniçerinin kölesine dokunmaları mümkün değildir. Nitekim bir yeniçerinin kölesi olmanın kendisine sağladığı üstünlüğü zangoç eserde şöyle konuşarak belirtmektedir

"Mami sert bir yeniçeri,
asker ve cebeci,
dürüst bir Türk.
onun eline düştüğüm
için çok talihliyim.
Yeniçerinin kölesine
ne kadar küstah olursa olsun
dokunmaya, ya da yan bakmaya
kimse cesaret edemez."³³

Haedo döneminde Cezayir'inde bulunan yeniçerilerle ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "Yeniçeri olmayan bir kimse bir yeniçeriye, el kaldırırsa, ya da kendisine yol açmak için onu itip kakarsa eli kesilmek suretiyle cezalandırılır; eğer yeniçeriye öldürürse, diri diri yakılmak, kazığa oturtulmak, çengele takılmak ya da balyozla kemiklerinin kırılması cezalarından bir tanesi uygulanır. İşte bundan dolayı yeniçeriler korkulan ve saygı gören insanlardır; ve onlar da mağrur ve kibirlidirler, canları ne isterse onu yaparlar ve kimse de onlara ses çıkarmaz; aksi takdirde yanlarında taşıdıkları baltayla canlarını sıkkan kimsenin kolunu ya da kafasını kırabilecekleri gibi, dişlerini de dökebilirler."³⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Cervantes eserlerinin büyük bir kısmını hayalgücüne dayandırmakla birlikte, yaşanmış, gerçek olaylara da yer vermiştir; gerçek olaylarla hayal gücünün birlikte olduğu bu eserleri bir bütün olarak incelediğimizde bunların bağnaz rahipler tarafından yazılmış eserler gibi gerçekleri çarpıtmadığını gördük. Cervantes'in esirliği sırasında yaşamış olduğu tüm acılara ve sıkıntılara rağmen Türklere nefret eden bir yazar olmadığı izlenimini edindiğimizi rahatlıkla söyleyebiliriz.

33. Miguel de Cervantes Saavedra, *Los banos de Argel*, Taurus, Madrid, 1984, s.97.

34. Luis Astrana Marin, s.496.